

ISSN 2664-5157 (print)
ISSN 2708-7360 (online)

Turkic Studies Journal

No2
Vol. 3
2021

Nur-Sultan

ISSN (print)2664-5157
ISSN (online)2708-7360

Turkic Studies Journal
2021, Volume 3, Number 2

2019 жылдан бастап шығады
Founded in 2019
Издается с 2019 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Нұр-Сұлтан, 2021
Nur-Sultan, 2021
Нур-Султан, 2021

Бас редакторы: **Ерлан Сыдықов**, *т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі,*
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Бас редактордың орынбасары **Шақимашрип Ибраев**, *ф.ғ.д., проф.,*
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Бас редактордың орынбасары **Ирина Невская**, *доктор, проф.,*
Гете университеті (Франкфурт, Германия)

Редакция алқасы

Абдылдажан Акматалиев	ф.ғ.д., Ш.Т. Айтматов атындағы Тіл және әдебиет институты (Бішкек, Қырғызстан)
Ғайбулла Бабаяров	т.ғ.д., Өзбекстан ғылым академиясы Ұлттық археология орталығы (Ташкент, Өзбекстан)
Ұлданай Бахтикереева	ф.ғ.д., проф., Ресей халықтар достастығы университеті (Мәскеу, Ресей Федерациясы)
Гюрер Гульсевин	доктор, проф., Эгей университеті (Измир, Түркия)
Анна Дыбо	ф.ғ.д., проф., Ресей ғылым академиясының Тіл білімі институты (Мәскеу, Ресей Федерациясы)
Мырзатай Жолдасбеков	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Дания Загидуллина	ф.ғ.д., проф., Татарстан Республикасы ғылым академиясы (Казан, Ресей Федерациясы)
Зимони Иштван	доктор, проф., Сегед университеті (Сегед, Венгрия)
Болат Көмеков	т.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Игорь Кызласов	т.ғ.д., проф., Ресей ғылым академиясы Археология институты (Мәскеу, Ресей Федерациясы)
Дихан Қамзабекұлы	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Сейіт Қасқабасов	ф.ғ.д., проф., М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты (Алматы, Қазақстан)
Чимиза Ламажаа	филос.ғ.д., Туваның жаңа зерттеулері (Мәскеу, Ресей Федерациясы)
Ласло Мараш	PhD, проф., Амстердам университеті (Амстердам, Нидерланды)
Мария Иванич	доктор, проф., Сегед университеті (Сегед, Венгрия)
Карл Рейхл	доктор, проф., Бонн университеті (Германия)
Зайнолла Самашев	т.ғ.д., А.Марғұлан атындағы археология институты (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Қаржаубай Сартқожа	ф.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Айрат Ситдиқов	т.ғ.д., проф., Казан федералды университеті (Казан, Ресей Федерациясы)
Фирдаус Хисамитдинова	ф.ғ.д., проф., Тарих, тіл және әдебиет институты (Уфа, Ресей Федерациясы)
Нурилла Шаймердинова	ф.ғ.д., проф., жауапты хатшы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Амантай Шәріп	ф.ғ.д., проф., жауапты хатшы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Альфия Юсупова	ф.ғ.д., проф., Казан федералды университеті (Казан, Ресей Федерациясы)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтбаев к-сі, 2

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-434)

E-mail: turkicjournal@gmail.com, web-site: tsj.enu.kz

Turkic Studies Journal

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғам. Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінде тіркелген. 24.02.2021 ж. №KZ27VPY00032814 – тіркеу куәлігі (алғашқы тіркеу нөмірі және күні 28.03.2019, 17636-Ж). Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-434)

Editor-in-Chief: **YerlanSydykov**, *Doctor of Historical Sciences, Prof., Academician of NAS RK, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Deputy Editor-in-Chief: **Shakimashrip Ibrayev**, *Doctor of Philology, Prof., L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Deputy Editor-in-Chief: **Irina Nevskaya**, *Dr., Prof., Goethe University (Frankfurt, Germany)*

Editorial board

Abdyldajan Akmatallyev	Doctor of Philology, Ch.T.Aitmatov Institute of Language and Literature (Bishkek, Kyrgyzstan)
Gaybulla Babayarov	Doctor of Historical Sciences, Uzbekistan National Center for Archeology of the Academy of Sciences (Tashkent, Uzbekistan)
Uldanai Bakhtikireeva	Doctor of Philology, Prof., Peoples' Friendship University of Russia (Moscow, Russian Federation)
Gurer Gulsevin	Dr., Prof., Ege University (Izmir, Turkey)
Anna Dybo	Doctor of Philology, Prof., Institute of Linguistics of the Russian Academy of Sciences (Moscow, Russian Federation)
Myrzatay Zholdasbekov	Doctor of Philology, Prof., L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Daniya Zagidullina	Doctor of Philology, Prof., Tatarstan Academy of Science (Kazan, Russian Federation)
Zimonyi Istvan	Dr., Prof., University of Szeged (Szeged, Hungary)
Bolat Kumekov	Doctor of Historical Sciences, Prof., L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Igor Kyzlasov	Doctor of Historical Sciences, Prof., Institute of Archeology of the Russian Academy of Sciences (Moscow, Russian Federation)
Dikhan Kamzabekuly	Doctor of Philology, Prof., L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Seit Kaskabasov	Doctor of Philology, Prof., M. Auezov Institute of Literature and Arts (Almaty, Kazakhstan)
Chimiza Lamazhaa	Doctor of Philosophy, New Research of Tuva (Moscow, Russian Federation)
Laszlo Maracz	PhD, Prof., University of Amsterdam (Amsterdam, Netherlands)
Maria Ivanics	Dr., Prof., University of Szeged (Szeged, Hungary)
Karl Reichl	Dr., Prof., University of Bonn (Bonn, Germany)
Zainulla Samashev	Doctor of Historical Sciences, A. Margulan Institute of Archaeology (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Karzhaubay Sartkozha	Doctor of Philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Ayrat Sitdikov	Doctor of Historical Sciences, Kazan Federal University (Kazan, Russian Federation)
Firdaus Hisamitdinova	Doctor of Philology, Prof., Institute of History, Language and Literature (Ufa, Russian Federation)
Nurila Shaimerdinova	Doctor of Philology, Prof., Executive Secretary, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Amantay Sharip	Doctor of Philology, Prof., Executive Secretary, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Alfiya Yusupova	Doctor of Philology, Prof., Kazan Federal University (Kazan, Russian Federation)

Editorial address: Satpayev str. 2, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008

Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-434).

E-mail: turkicjournal@gmail.com, web-site: tsj.enu.kz

Turkic Studies Journal

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N.Gumilyov Eurasian National University». Registered by Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Registration number № KZ27VPY00032814 from 24.02.2021 (date and number of the initial registration 28.03.2019, 17636-Ж). Periodicity: 4 times a year

Address of printing house: 13/1 Kazhymukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-434)

Главный редактор: **Ерлан Сыдыков**, *д.и.н., проф., академик НАН РК,
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)*
Зам. главного редактора: **Шакимашрип Ибраев**, *д.ф.н., проф.,
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)*
Зам. главного редактора: **Ирина Невская**, *доктор, проф., Университет им. Гёте (Франкфурт, Германия)*

Редакционная коллегия

Абдылдажан Акматалиев	д.ф.н., Институт языка и литературы им. Ч.Т. Айтматова (Бишкек, Кыргызстан)
Гайбулла Бабаяров	д.ист.н., Национальный центр археологии Академии наук Узбекистана (Ташкент, Узбекистан)
Улданай Бахтикиреева	д.ф.н., проф., Российский университет дружбы народов (Москва, Российская Федерация)
Гюрер Гюльсевин	доктор, проф., Эгейский университет (Измир, Турция)
Анна Дыбо	д.ф.н., проф., Институт языкознания Российской академии наук (Москва, Российская Федерация)
Мырзатай Жолдасбеков	д.ф.н., проф., Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Дания Загидуллина	д.ф.н., проф., Академия наук Республики Татарстан (Казань, РФ)
Зимони Иштван	доктор, проф., Сегедский университет (Сегед, Венгрия)
Булат Кумеков	д.ист.н., проф., Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Игорь Кызласов	д.ист.н., проф., Институт археологии Российской академии наук (Москва, Российская Федерация)
Дихан Камзабекулы	д.ф.н., проф., Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Сейт Каскабасов	д.ф.н., проф., Институт литературы и искусства (Алматы, Казахстан)
Чимиза Ламажаа	д.филос.н., Новые исследования Тувы (Москва, Российская Федерация)
Ласло Мараш	PhD, проф., Амстердамский университет (Амстердам, Нидерланды)
Мария Иванич	доктор, проф., Сегедский университет (Сегед, Венгрия)
Карл Рейхл	доктор, проф., Боннский университет (Бонн, Германия)
Зайнолла Самашев	д.ист.н., Институт археологии имени А. Маргулана (Нур-Султан, Казахстан)
Каржаубай Сарткожа	д.ф.н., Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Айрат Ситдиков	д.ист.н., Казанский федеральный университет (Казань, РФ)
Фирдаус Хисамитдинова	д.ф.н., проф., Институт истории, языка и литературы (Уфа, РФ)
Нурилла Шаймердинова	д.ф.н., проф., отв.секретарь, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Амантай Шарип	д.ф.н., проф., отв.секретарь, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Альфия Юсупова	д.ф.н., проф., Казанский федеральный университет (Казань, РФ)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2
Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-434)
E-mail: turkicjournal@gmail.com, web-site: tsj.enu.kz

Turkic Studies Journal

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева». Зарегистрирован Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Регистрационное свидетельство № KZ27VPY00032814 от 24.02.2021 (дата и номер первичной регистрации 28.03.2019, 17636-Ж). Периодичность: 4 раза в год.
Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500, (вн. 31-434)

МАЗМУҢЫ/CONTENT/СОДЕРЖАНИЕ

Ж.Ә. Аймұхамбет, М.Н. Миразова Абай поэтологиясы: бейнелілік парадигмасындағы көркем детальдің қызметі	
Zh.A. Aimukhambet, M.N. Mirazova Abay's poetology: functions of literary detail in the paradigm of image.....	
Ж.А. Аймухамбет, М.Н. Миразова Поэтология Абая: функции художественной детали в парадигме образности.....	7
А. Алдаш Тілдік норма vs. әдеби норма мәселелері: ортологиялық талдау.....	
A. Aldash Language norm vs. literary norm: orthological analysis.....	
А. Алдаш Языковая норма vs. литературная норма: ортологический анализ.....	19
Ж.О. Артықбаев Басмыл-Қарлұқ қарым-қатынасы контексіндегі Апай-Бөрі одағы (аңыздық деректерді талдау тәжірибесінен).....	
Zh.O. Artykbayev The Apai-Bori Union in the context of Basmyl-Karluk relations (from the experience of legend analysis).....	
Ж.О. Артықбаев Союз Апай-Бори в контексте взаимоотношения Басмыл-Карлук (из опыта интерпретации легендарных источников).....	32
J. Bayarsaikhan Fish depictions in the deer stones.....	
Ж. Баярсайхан Бұғы тастарында балықтың бейнеленуі.....	
Ж. Баярсайхан Изображение рыб в оленных камнях.....	44
Т.Н. Боргоякова, К.Н. Бурнакова Особенности семантики и функций хакасской формы на -галах в предложении.....	
Т.Н. Боргоякова, К.Н. Бурнакова Хакастың -галах формасының сөйлемдегі семантикасы мен қызметінің ерекшеліктері	
T.N. Borgoyakova, K.N. Burnakova Peculiarities of the semantics and functions of the Khakass form -galah in a sentence.....	54
В.Я. Бутанаев Енисей қырғыздарының мемлекеттік құрылымы.....	
V.Ya. Butanayev State system of the Yenisei Kyrgyz.....	
В.Я. Бутанаев Государственный строй енисейских кыргызов.....	63
Г.А. Набиуллина Коммуникативно-прагматические особенности речевого акта благопожелания в татарской коммуникативной культуре.....	
Г.А. Набиуллина Татар коммуникативті мәдениетіндегі ізгі тілек айту рәсімінің коммуникативті-прагматикалық ерекшеліктері.....	
G.A. Nabiullina Communicative and pragmatic features of the speech act of benevolence in the Tatar communicative culture	75
Б.Ж. Омаров «Тотынама» және оның өзбек әдебиетіндегі нұсқалары.....	
B.Zh. Omarov The story «Totynama» and its variants in Uzbek literature.....	
Б.Ж. Омаров Повесть «Тотынама» и ее варианты в узбекской литературе.....	84

S.K. Suraganov The leading ornamental motif koshkar muyiz in Kazakh ornamentation: in search of the primordi.....	
С.К. Сураганов Қошқар мүйіз – қазақ ою-өрнегіндегі негізгі нақыш: түп-төркінін бажайлау.	
С.К. Сураганов Ведущий орнаментальный мотив кошкар мүйіз в казахской орнаментике: в поисках примордиального.....	99

СЫН ШКІРЛЕР/REVIEWS/РЕЦЕНЗИИ

Ж.К. Таймағамбетов Сакральный ландшафт Сарыарки: новые трактовки и интерпретации.....	
Ж.К. Таймағамбетов Сарыарқаның киелі ландшафты: жаңа пайымдар мен байыптамалар.....	
Zh.K. Taimagambetov Sacred landscape of Saryarka: new treatments and interpretations.....	111

Б.Ж. Омаров

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы

(E-mail: b_om777@mail.ru)

«Тотынама» және оның өзбек әдебиетіндегі нұсқалары

Аннотация. Әлем әдебиетіндегі ең танымал әрі көп нұсқалы шығармалардың бірі – «Тотынама» әлі күнге дейін зерттеліп-зерделенуден кенде қалған емес. Барлық елдерге тараған әйгілі туындының әр кезеңдегі авторлары да жеткілікті. Дүние жүзінің сөз өнерінде ерекше мойындалған, көркемдік деңгейі жоғары Зияуддин Нахшаби «Тотынамасы» кейінгі «Тотынамаларға» берік негіз қалады. Соны өз тіліне аударып, өңдеп-жөндеген қаламгерлер еңбегінің арқасында бірнеше жаңа нұсқалар өмірге келді. Шығыс шайырларынан үлгі алған кітаби ақындардың бесігіне айналған Орталық Азияға да осы Нахшаби нұсқасы кеңінен тарады. Аталған аймақтағы мемлекеттер ішінде «Тотынаманың» көне қолжазбаларын сақтап, халық мұрасын тиімді пайдаланған Өзбекстанның орны бөлек. Сонымен қатар, осы елдің әдебиетінде Нахшаби шығармасынан тамыр тартып, «Тотынама» атауын иеленген тұтас шығармалар пайда болды. Латифидің проза, Хиромидің поэзия жанрында туындатқан «Тотынамалары» өзбек әдебиетінің шоқтығын көтеріп тұрған қастерлі құндылықтар екені анық. Бұл мақала көршілес өзбек еліндегі «Тотынамаға» қатысты мәліметтер мен деректерді жинақтап, осы тақырыпқа орай жүргізілген зерттеулерді сараптап-саралап, ой қорытуға арналған. Автор өзбек жеріне тараған «Тотынама» нұсқаларының ерекшеліктері, осы жәдігерліктердің әдеби маңызы мен көркемдік құндылығы жайындағы пікір-пайымдарын ұсынады.

Кілт сөздер: Зияуддин Нахшаби, өзбек әдебиеті, «Тотынама» қолжазбалары, Хироми мұрасы, құрақ-хикаят, тоты әңгімелері, құс тілі, әдеби жәдігерлік, көркем аударма, шайырлар.

Кіріспе

Үнді топырағынан бастау алып, дүние жүзінің көптеген мемлекеттеріне тараған, шығыс жұртыныңқадири асыл мұрасы ретінде бағаланатын «Тотынама» хикаяты [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8] Орталық Азия елдерінің әдебиет нұсқаларында түрліше көрініс тапқаны белгілі. Талай жұрттың рухани қазынасына дендеп енген ғажайып туындының желісін құрайтын жекелеген сюжеттердің қазақ сөз өнерінде қалай өрістегені өз алдына бөлек әңгіме. Сонымен қатар, әлемге әйгілі әдеби ескерткіштің үлгісімен жазылған шығармалар көршілес өзбек әдебиетіне де тиесілі. Зияуддин Нахшабидің «Тотынамасын» зерттеп, ғылыми еңбек қорғаған тәжік ғалымы Амрияздон Алимардонов бұл хикаяның кейінгі шығармаларға қалай ықпал еткеніне жан-жақты тоқтала келіп, XIX ғасырда өзбек тілінде екі нұсқа пайда болғанын, қара сөзбен жазылған нұсқасы Латифидің қаламынан шыққанын, ал поэтикалық дастанның авторы Молла Құрбан Хироми екенін айтады [9, 33 б.]. Шартарапты шарлаған сайын түрлене түскен «Тотынаманың» өзбек топырағында поэзиялық та, прозалық та үлгілерінің болуы әлемдік құндылықтың бұл елде барынша бағаланғанының белгісі деп білеміз.

Зерттеу әдістері

Осы тақырыпты жан-жақты зерттеп-зерделеген татар ғалымы Хатип Миннегулов Хиромидің 1854-1885 жылдарда «Тотынаманың» 12 мың шумақшадан тұратын поэтикалық нұсқасын жазғанын, сондай-ақ, Нахшаби кітабының бұдан басқа да өзбекше, түрікше аудармалары (Сарый Габдулла, Латифи) бар екенін айтады [10, 266 б.]. Жалпы, «Тотынаманы»

тұтас күйінде туынды шығармаға айналдыруға Орталық Азия елдері әдебиетінің бәрінде бірдей талпыныс жасала қойған жоқ. Бірақ бұл халықтардың көркем сөз өнеріне кіріккен әлемге танымал жәдігерліктің кейбір сюжеттері немесе белгілі бір эпизодтары негізінде түрлі жанрдағы жаңа шығармалар көптеп жазылғаны рас. Сондықтан, Латифи мен Хиромидің шығармалары әйгілі әдеби ескерткішті бүкіл мән-мазмұнын, әдепкі желісін бұзбай, өзбек топырағында өзгеше қырынан танытуға мол мүмкіндік бергені анық.

«Тотынаманың» көне қолжазбаларын сақтап, біздің заманымызға дейін жеткізу ісіне өзбек жұрты айтарлықтай үлес қосты. Ескі құндылықтарды ерекше қадірлейтін Өзбекстан бұл жағынан өзге көршілестеріне үлгі бола алады. Осыған орай нақты деректерді мысалға келтірейік. А.Алимардоновтың мәліметі бойынша, әлемнің кітапханаларында Нахшаби «Тотынамасының» 85 қолжазбасы сақталған. Дәлірек айтсақ, бұрынғы кеңестік республикаларда 37 қолжазба, ал алыс шетелдерде 48 қолжазба білім, ғылым және мәдениет мекемелерінің қарауына алынған. Соның ішінде Өзбекстан Ғылым академиясының шығыс қолжазбалары қорында 8 дана, Ташкент мемлекеттік университетінің кітапханасында 3 дана «Тотынама» нұсқасы тіркелген [9, 14-15 б.]. Демек, өзбек мұратанушылары арғы дәуірден тамыр тартатын қастерлі құндылықтың бүгінгі ұрпақтың қолына тиіп, кәдесіне жарауы үшін зор еңбек сіңіргеніне талас жоқ.

Осыған орай мәселені жан-жақты қарастырып, тиісті қорытындылар жасау үшін салыстырмалы-салғастырмалы және тарихи-типологиялық әдіс-тәсілдер қолданылды.

Мәселені талдау

«Тотынаманың» өзбек еліне қатыстылығы жөніндегі тағы бір деректі Мұхаммед Алем Лабидің ауған ақыны Мырза Ниязи Балхидің шығармашылығына арналған ғылыми еңбегінен кездестірдік. Онда XIX ғасырда өмір сүрген (шамамен 1807/1808 жылдары туып, 1875/1876 жылдары қайтыс болған), парсы және өзбек тілдерінде қатар жазған ақынның қалдырған мұрасының ішінде 38 бәйіттен тұратын «Тотынама» атты мәснауи жанрындағы қолжазба шығармасы бар екені айтылады. Бірақ қос тілде бірдей жырлаған шайырдың бұл туындысы оның көне өзбек тіліндегі емес, парсы тіліндегі жазбаларының тізімінде тұр [11, 16 б.].

Осы аталған шығармалардың ішінде өзбек әдебиетінің айтулы тұлғасы, шығыс әдебиетінің көрнекті өкілі Молла Құрбан Хироми жазған «Тотынаманың» орны бөлек. Шығыс шайырының соңына қалдырған мұрасы біршама деңгейде зерттелген деуге болады. Мәселен, 1966 жылы өзбек ғалымы Т. Караев академик В. Абдуллаевтың жетекшілігімен «Хироми және оның әдеби мұрасы» деген тақырыпта кандидаттық диссертация қорғап, ақын туындылары жөніндегі ой-тұжырымдарын ғылыми айналымға қосты. Бұл еңбекте шайырдың өмірі мен шығармашылығы егжей-тегжейлі қарастырылып, сол кездегі идеологиялық талап тұрғысынан болса да, нақты баға берілді. Соңына мол қазына қалдырған жыр жампозының туындыгерлік болмысы ғана емес, өмірбаяндық деректері де біршама нақтыланды. Зерттеушінің тұжырымына сүйенсек, «Тотынаманы» жырлаған Молла Құрбан Хироми – XIX ғасырда Бұқара әмірлігі аумағында өмір сүрген ақын. Өз заманының ірі шайырлары Муджирим Обид, Сабир Сайкали, Шавки Каттақургани, Молла Құрбан Джани, Тәлиб Тәлиби, Мири сияқты ол да өзбек әдебиетінің дамуына зор үлес қосты [12, 4 б.]. Әрине, Молла Құрбан Хироми өзге тұрғыластары секілді өз заманының жыршысы болды, қоғамдағы әлеуметтік құбылыстарды, түрлі қайшылықтарды өлеңдеріне арқау етті. Өзбек ғалымы бұл зерттеуінде осыған назар аударып, ақынның шығармаларын тақырыптық тұрғыдан жіктеп-жіліктеп, көркемдік әдіс-тәсілдеріне жан-жақты талдау жасайды.

Т. Караевтың дерегі бойынша, Хироми шамамен 1803-1804 жылдары Бұқара әмірлігіне қарасты Китаб қаласында туған [12, 5 б.]. Кітап атауын иеленген шаһарда өмірге келген ақын әйгілі шығыс шайырларының жолын жалғайды. Осыған орай ақын мұрасын зерттеуші Хиромидің Сағди мен Науаи дәстүрін дамытқанын атап көрсетеді. Мұның белгілерін шайырдың түрлі шығармаларынан аңғаруға болады. Ғалым деректеріне ден қойсақ, ақынның «Бустон» мен «Гүлістан» дастандарында Сағди идеялары көрініс тапса, «Фархат-Шырын», «Сабья мен Сайер» дастандарында Науаи үлгілері байқалады. Бұдан біз Хироми ақынның шығысқа тән дәстүрлі жыр мектебінен жеткілікті тәлім алғаны жөнінде айқын қорытындыға келеміз.

Тағы бір дерек көзінде Хиромидің «Раъно мен Зебо» деген шығармасының бастау-бұлағы боп саналатын Мырза Бархурдор Фарохидің (1710 жылы өмірден өткен) «Махбубул-кулуб» («Жүректі жаулаушылар») атты шығармасы жөнінде айтылады. Орталық Азияда кең танылған бұл дидактикалық дүниенің қорытынды бөлімінің өзі «Раъно мен Зебо» деген құрақталған проза түріндегі дербес сюжеттік шығармаға айналғаны жөнінде баяндалады. «Бұл туынды XVIII-XIX ғасырларда тәжік және өзбек әдебиеттерінде Масехо Байсуни мен Очилдимурод Мири Каттакурганидің (1884 жыл) «Раъно мен Зебо» поэмаларының өмірге келуіне себеп болды. Бархурдордың осы шығармасы 1856 жылы өзбек тілінде Молла Құрбан Хиромидің және Мұхаммед Расул Мырза Хорезмидің сол тақілеттес өлең-жырларының жазылуына жол ашты» [13].

Мирзо Бархурдор Фарохи әлем әдебиеті тарихына Бархудар Түрікмен деген атпен, парсы тілінде жазған түрікмен әдебиетінің өкілі ретінде енгізілген. Зерттеушілер оның тегін хорасан түрікмендерімен байланыстырады. Сонымен қатар, шайырдың басты шығармасы – «Махбубул-кулуб» атты прозалық кітабының кіріспеден, бес тараудан және қорытындыдан тұратыны, дастандық үлгімен жазылып, гуманистік идеяларға негізделгені туралы мәлімет беріліп, стильдік жағынан «Калила мен Димна», «Тотының әңгімелері» сияқты шығыстың классикалық шығармаларын еске салатыны жөнінде тұжырымдар жасалған [14, 415 б.]. Ал «бұл шығармаларға адам бойындағы ізгі қасиеттердің өзек болатыны, сол арқылы тәрбиеге баулу мәселесі алғы кезекте тұратыны» [15, 65 б.] дау тудырмайды.

Тәжік ғалымы Мәлік Адашев Бархурдор Фарохидің «Раъно мен Зебо» шығармасының оқиға желісінің тәжік және өзбек әдебиеттеріндегі эпикалық поэзия жанрының әрі қарай дамуына әсер-ықпалын зерттеп, сюжеттердің трансформациялануына деп қойды. Сонымен қатар, осындай бір тектес дүниелерді өмірге әкелген шайырлар мен қара сөз шеберлерінің көркемдік әдіс-тәсілдеріне баға берді [16, 3 б.]. Бұл еңбектің тұтас бір тарауы Мырза Бархурдор Фарохидің «Раъно мен Зебо» повесі мен Хироми Шахрисабзидің (Молла Құрбан Хироми) «Раъно мен Зебо» поэмасын салыстыра талдауға арналды [16, 20-23 б.].

Сөйтіп, «Тотынаманы» да, «Раъно мен Зебоны» да өз дәуірінің шығармашылық талабына сай түрлендіріп, оған жаңа сипат дарытып, оқиға өрнектерін көркем кестелеген Хироми – соңына тек өлмес туындылар ғана емес, өз әулетін ғасырдан ғасырға жалғастырған мол ұрпақ қалдырған ақын ретінде де танымал. Шайырдың жүзден астам немерелері мен шөберелері болыпты деседі [12, 8 б.]. Әдебиеттанушы Т.Караев ақынның сөз кестесін барлап қана қоймай, оның өміріндегі жалпақ жұртқа белгісіздеу тұстарға да жіті үңілген. Мысалы, ақынның немересі Тұрсынқұл Юлдашев пен туысы Амбар Отиннің айтуынша, оның ағайындары былғары өндірісімен айналысқан көрінеді. Тері илеген туған-туыстың арасынан шығып, өлең өрген Молла Құрбанға ақындық әкесінен дарыған деседі. Ол өзіне Хироми деген әдеби псевдонимді таңдап алыпты [12, 5 б.]. Хиромидің әуелі Китаб қаласындағы Жами, кейінірек Бұхарадағы Мир-Араб медресесінде оқығаны туралы деректер бар [12, 5 б.].

Күллі шығысқа танымал ұлы шайырлардың баға жетпес әдеби мұрасы Хироми шығармашылығының айнымас бағыт-бағдары болды. Жастайынан солардың туындыларына терең бойлап, өлең құрылысын зерделеп, ой орамдарына әбден қанықты. Хироми туралы ғылыми зерттеуде айтылғандай, ол шығыстың ұлы ақындары Фирдоуси, Сағди, Зияуддин Нахшаби, Науаи, Физули, Бедил, Зебунниса туындыларының әсері арқылы қалыптасты және өз заманында өмір сүрген Шавки Каттакургани, Хазик және Вола Ишанқожамен шығармашылық байланыста болды [12, 5 б.]. Бұл байланыстар оның туындыгерлік табиғатына ықпалын тигізбей қойған жоқ. Солардың ішінде өзбек әдебиетінің тұлғалы өкілі Шавки Каттакурганидің (1785-1861) орны бөлек. Ол Хиромимен бір дәуірде араласып-құраласып өмір сүрді. Күнделікті тіршілігі де, қозғаған тақырыптары да бір-бірінен алыс кете қоймады. Аталған ақындардың өлең-жырларында кей тұста өз бейнелері де көрініс тапты. Шавки шайыр өзінің мухаммас түріндегі бір өлеңінде екеуінің өзара қарым-қатынасы туралы былай деп жырлайды:

...Музтар асири нашъаву Вола хароби ғам...
 Шавкийни сухбатиға етолмас Хиромий хам,
 Ул ан доғ улдию, бул бунда булду доғ [12, 5-6 б.].

(Музтар – мас, Вола мұннан бір бас алмас.
 Шавкимен Хироми де сырласа алмас
 Ол кетті, бұл сағынса, мұндаса алмас).

Бұл өлең үзіндісі заманы бір жыр жүйріктерінің өлең сөзге шын көңілімен, жан дүниесімен берілгенін, өмірдегі қайғы-қасіретін де сонымен байланыстыратынын, шерлі күйден арылтатын жұбанышты да содан табатынын аңғартады. Кітабтың ақындық мектебінің өкілі, тағы бір шайыр Салахитдин Мақсым Салахидің айтуынша, Хироми өмірінің ақырына дейін кәттеқорғандық ақындармен тығыз қарым-қатынаста болған [12, 6 б.].

Молла Құрбан Хиромидің біздің заманымызға дейін жеткен әдеби мұрасы жеткілікті. Ол эпикалық шығармаларды да, шағын жанрдағы поэзиялық туындыларды да өмірге әкелген. Ақынның «Төрт дәруіш» («Чар дервиш») (1834), «Тотынама» (1854), «Раъно мен Зебо» (1856), «Жүсіп пен Зылиха» дастандары, 175 өлең жолын құрайтын мұқаммастары бар. Жалпы, Хироми мұрасы 30 мың жолдан тұрады [12, 8 б.]. Бұл шығармалардың әрқайсысынан орамды ойды, сүбел сөзді, көркем кестені, дара детальді көптеп табуға болады. Солардың ішіндегі ең шоқтығы биік дүниесінің бірі – «Тотынама».

Хироми туралы ғылыми еңбекте «Тотынама» қолжазбаларының сипаттамасы және сақталу жайы жөнінде де бірқатар мәлімет беріліп, тиянақты тұжырым жасалған. Мәселен, Өзбекстан Ғылым академиясының Шығыстану институты қолжазба қорында 1795 нөмірімен белгіленген «Тотынаманың» бір қолжазба данасы бар көрінеді. Бұл қолжазба 1270-1271 жылдарда (біздің дәуіріміздің 1854-1855 жылдары) жазылған және 1272 (1856) жылы настаглик қолтаңбасымен (почеркімен) қоқан қағазына қайта көшірілген, қолжазбаның көлемі – 199 бет, өлеңдер саны – алты мың. Сондай-ақ Китаб пен Шахрисабз қалаларында «Тотынаманың» екі қолжазбасы бар екені анықталып отыр [12, 8-9 б.]. Аталған қолжазбалар арқылы тараған нұсқалар оқығандықтан көп Молла Құрбан Хиромидің өз «Тотынамасын» жазып шығуына негіз қалаған болуы мүмкін. Тегінде, Хироми Зияуддин Нахшабидің «Тотынамасын» басты бағдар етіп ұстанса да, әдеби ескерткіштің өзге нұсқаларына назар салмады деуден аулақпыз.

Хиромидің әңгіме ішіндегі әңгіме түрінде тізбектелген үнді хикаяттарынан дербес шығарма туындатуы тек «Тотынамамен» ғана шектелмесе керек. Осыған орай Т. Караев о баста кім жазғаны, қалай жазылғаны белгісіз «Төрт дәруіш» («Чар дервиш») дастанының да бастапқы отаны Үндістан екенін баяндайды [12, 11 б.]. Негізі құрақ хикаят (обрамленная повесть) түрінде қаланған шығарма Хиромидің осы аттас туындысына өзек болды. Сөйтіп, шығыс елдеріне кең тараған хикаяттар ақын шығармашылығын жаңа белеске көтерді. Адам айтқысыз мүмкіндіктері ашылған шайыр ежелгі дәуірден тамыр тартатын кейіпкерлердің өзбек әдебиетіндегі галереясын жасады.

«Тотынаманың» түп негізі үнді әдебиетінің көне құндылығы саналатын санскрит тілінде жазылған «Шукасаптатиде» («Тотының жетпіс әңгімесі») жатыр. Өзбек елінде кіндік қаны тамған, үнді мен парсыға ортақ қаламгер Зияуддин Нахшаби 1330 жылы «Тотынаманы» парсы тілінде жазып шыққаны белгілі. Туындыны қазақшаға аударған Ә.Қоңыратбаев «Тотынама» – шығыс елдеріне кең тараған әйел мекерлігі мен аярлығын әшкерелейтін көркем шығармалар қатарына жатады. Ондағы хикаяттар бір ғана мысал емес, сатира, мысқыл, әжуа, терең мағыналы ғибратқа толы. Мұра сонысымен де қымбат, көркем, тартымды. Қазақ бұл шығарманы «Тотының тоқсан тарауы» деп атайды» [17, 379 б.], – деп тақырыптық-мазмұндық тұрғыдан сипаттама берген. Сонымен қатар бұл шығарманың XVIII ғасырда ақын Мұхаммед Қадыри, XIX ғасырда Хайдар Бақш Хайдари жазған ауқымды нұсқалары бар. Зерттеушілер «Тотынама» XIX ғасырдан бастап өзбек ақындарының да назарын аударғанын атап көрсетеді.

Сол шайырлардың бірі Молла Құрбан Хироми «Тотынаманы» Нахшаби нұсқасы негізінде жазған. Ол да Нахшабидің өз шығармасына арқау болған әдепкі нұсқамен жұмыс жүргізу

тәжірибесін қолданды. Нахшаби қолына түскен нұсқаны үндінің бүкіл әдеби ескерткіштерінің сюжеттерімен байытып, өңдеп-жөндеп, әрлеп-әсемдеп, теңдессіз дүние туындатса, Хироми сол көпке танылған ғажайып шығарманың оқиғаларынан өзінен мүлде жаңа дастан өріп, өзбек әдебиетінің алтын қазынасына қосты. Ақынның «қабілет-қарымының, талант-тағылымының, білім-білігінің арқасында өмірге келген, 12 мың өлең жолын құрайтын «Тотынама» бүгінде өзбек халқының рухани игілігіне, мәдени құндылығына айналды» [12, 14-15 б.].

Өзге нұсқалардағы сияқты Хироми «Тотынамасында» да шығарманың желісі мен оқиғаның барысы негізгі үш кейіпкердің (Маймұн, Хұжасте және тотықұс) арасында өрбиді. Қалған кейіпкерлердің бәрі дерлік құрақ хикаяттың осы бас қаһарманы – тотының әңгімелері арқылы танытылады. Маймұн хикаяның басында бір көрініп, сапарға аттанып, соңғы жағында ғана қайтып оралғанымен, ең шешуші тұлғаның рөлін атқарады. Себебі, шығарманың оқиғалары соның жолға шығуына байланысты шым-шытырық сипатқа ие болады. Хикаят ішіндегі есепсіз көп әңгімелерде басы дауға түскендердің қазыға барып жүгінетіні секілді бұл шығарманың өн бойындағы адами құндылықтар мен пенделік әрекеттерге осы Маймұн төрешілік етеді. Бұл тұрғыдан алғанда сонау Нахшаби кезеңінен келе жатқан ортақ мазмұндық желіге айтарлықтай өзгеріс енгізіле қоймайды. Хироми нұсқасы Нахшаби туындысынан өлең өрімінен, поэтикалық қуатымен, көркемдік тәсілімен едәуір ерекшеленеді. Өзбек тіліндегі «Тотынамада» да ізашар шығармаларда кеңінен баяндалатын жалпыадамзаттық құндылықтарға жете мән беріліп, «тәрбие мен мораль, төзімділік пен қарапайымдылық, әділдік пен шынайылық, сенім мен адалдық хақындағы дидактикалық мәселелер қозғалады, бұл идеялық мотивтер хикаят кейіпкерлері Маймұн, Хұжасте және тоты бейнесі арқылы кеңінен танытылады [12, 15 б.].

Хироми «Тотынамасында» да серт пен сенім, махаббат пен ізгілік сияқты адами қасиеттер сынға түседі. Хикаят ішіндегі шағын әңгімелер негізгі идеяны танымдық тұрғыдан дәйектей түсу үшін қолданылады. Өзбек ақыны өз дастаны арқылы ұлттық тәрбие мен ағартушылық ілімнің сан қырлы мәселелерін санаға сіңіреді. Зерттеуші Т. Караев айтқандай, «хикаяттың сюжеті бір-бірінен өзіндік дүниетанымымен, мінез-құлқымен ерекшеленетін үш образдың тағдырын танытып, мінез-құлқын ашуға бағытталған [12, 15 б.].

Хироми негізгі үш образды Нахшабиден алғанымен, олардың адами болмыс-бітіміне жаңаша мазмұн дарытады, оқиға барысында өзгеше шешім қабылдайды. Мәселен, Нахшаби Маймұнының мінездері шығарманың басы мен соңындағы әрекеттері арқылы айшықталады. Базардан тотықұсты сатып алуы, оған серік болсын деп шарақты қосақтап әкелуі, сол құстарға бүкіл үй-жайын, жан жарын сеніп тапсырып, сапарға аттануы оның кеңпейілділігін көрсетсе, алыс жолдан оралған соң көңіліне сайтан ұялағанымен, күнә жасай қоймаған әйелінің басын шауып тастап, тотыға бостандық беруі әділдігін де, каталдығын да анық аңғартады. Тоты мен Хұжастенің елу екі түнге ұласқан әңгімесі арқылы да шалғайда жүрген Маймұнның ерекше қасиеттері кейіптеле түседі. Ал Хироми «Тотынамасындағы» Маймұн «әдепкіде жағымды образ ретінде сипатталады, ең соңында бұл бейне ешкімге сенбейтін қатігездігі, тойымсыздығы айқын көрінетін жағымсыз кейіпке ойысады» [12, 15 б.].

Нахшаби шығармасындағы Хұжасте – жан дүниесі екі жарылған бейне. Ол ғашығына деген құмарлық пен әйел затына тән әңгімеге қызығушылық сезімдерінің арасында күй кешеді. Жастық желігін адам айтқысыз керемет хикаяларға деген құштарлығы жеңіп, тотының бірінен-бірі тартымды тәмсілдерін тыңдап отырғанда таң атып кеткенін байқамайды. Ол күйеуінің жоқтығын пайдаланып, бөгде еркектің отауына қарай өршелене ұмтылғанымен, тиымға негізделген әдеп әлемінде тіршілік кешетін шығыс әйелінің табиғатынан аттап кете алмайды. Хироми кейіптеген Хұжастенің бойында өз дәуірінің әйелдеріне тән әрекетсіздік пен үркектіктің белгілері көрініс тапқан. Ол ғашықтықтан басы айналған бас кейіпкерінің сабырлылығымен мен төзімділігін танытуға көбірек мән берген секілді. «Әйтседе Хұжасте өзінің жан-тәнімен берілгендігі, екі ұдай арпалыс пен тәтті арманның тайталасы кезіндегі төзімділігі арқылы «Тотынаманың» ажарын ашып тұр» [12, 15 б.].

Хироми «Тотынамасында» да тотықұс шығарманың ұстынына айналған образ ретінде сипатталады. Ол – үйде қалған келіншек пен алысқа аттанған күйеуінің арасын жіпсіз жалған тұрған бейне. Оның құдіреті тілі мен сөзінде, сол арқылы керемет дүние туындатып, қиыннан қиыстырылған қызықты хикаяларды баяндайды. Бұл әңгімелер тереңдеген сайын, шығарманың оқиғасы да ширыға түседі. Осы тұрғыдан алғанда, Хироми Нахшабиден келе жатқан ортақ желіден ауытқи қоймайды. Құстың кейіптелуіне талдау жасаған Т.Караевтың сөзімет айтсақ, «Ауқымды повестің ең белсенді образы саналатын тоты оны әдемі әңгімесімен әрлей түседі. Ол бас кейіпкерлердің тағдырында үлкен роль атқарады. Тоты образының символдық мәні бар. Бұл образдың артында өмір шындығы тұр. Хироми бұл повесінде өз ойларын білдіріп, жақсылыққа ұмтылысын танытты [12, 15-16 б.].

Зерттеуші өзінің ғылыми еңбегінде Хироми шығармашылығына сыни көзбен зер салады. Оның авторлық ұстанымына да, жазу тәсіліне де, тарихы танымына да, дүниеге көзқарасына да жан-жақты баға береді. Ол мұндай тұжырымдарын Хироми шығармаларын бір-бірімен салыстыра талдап-таразылау арқылы жеткізеді. Ақынның әр шығармада қандай әдеби амал қолданатынына, бұл әдістер туындының сипатына қалай ықпал ететініне назар аударады. Сондықтан оның «Құрақталған және құрақталатын әңгімелер мен повестерде белгілі бір мақсатқа сәйкес бейнеленген мыңнан астам кейіпкерлер кездеседі. «Төрт дәруіш» сияқты «Тотынамада» да Хироми дүниетанымының шектеулі екенін көрсететін жекелеген кемшіліктер бар [12, 16 б.], – деген пікірін осы тұрғыдан ұғынғанымыз жөн.

Кеңестік жүйеде көркем шығармаларды белгілі бір қалыпқа салып, шектеулі тұжырымдардың өлшемі арқылы бағалап, ой қорыту дәстүрі орныққаны белгілі. Кейде бұлайша сараптауға бағына қоймайтын шығыс дастандарының өзіне сол кездегі талаптарды телу үрдісі қалыптасқаны рас. Хикаяның көркемдігі мен әдеби-тарихи маңыздылығына жете мән берілгенімен, қоғамның идеологиялық талабын ауық-ауық еске салып отыру дағдысы ұмыт қалған жоқ. Сол себепті бұл зерттеуде де «Хироми өзінің «Тотынамасымен» жалпыадамзаттық игіліктерді дәріптеп, рухтың әлсіздігіне, тұрмыстың төмендігіне, халық рухымен үндеспейтін нәрсенің бәріне қарсы шықты. «Тотынаманың» мән-маңызы оның прогрессивті сипатында, озық идеяларды насихаттауында» [12, 16 б.], – деген дәстүрлі қорытынды жасалды.

Өзбек зерттеушісі Т. Караев Хиромидің «Тотынама» және «Төрт дәруіш» дастандарының өзіндік ерекшеліктеріне, ұқсастықтары мен айырмашылықтарына да талдау жасаған. Мәселен ол «Тотынаманың» құрылымы «Төрт дәруішке» қарағанда күрделі емес екенін мәлімдеп, мұны кейіпкерлердің оқиғаға қатысуының шектеулілігімен түсіндіреді. Шынында да, қай нұсқаны алсақ та, хикаяда баяндалатын әңгімеішілік кейіпкерлерді есептемегенде, Хұжасте, тоты және Маймұн бейнесі ғана менмұндалап тұр. Сол Маймұнның өзі тек кіріспеден және қорытындыда бой көрсетеді. Зерттеушінің мәлімдеуінше, Хұжасте хикаяның барлық бөлігінде жүргенімен аса белсенді емес. Сондықтан, бұл жағдайда «егер құрақталған композициялық тәсілдің мүмкіндіктері қолданылмағанда, барлық әңгімелерді бір ортаға шоғырландырып, біртұтас мақсатты жүзеге асыруға пайдалану қиын болар еді» [12, 19-20 б.].

Хироми және оның «Тотынамасы» туралы ғылыми еңбекте хикаяттың құрылымы, оның өзіндік ерекшеліктері, жанрлық сипаты, назирашылдық үлгінің қолданылу аясы туралы байлам-байыптамалар жасалған. Сонымен қатар, автордың жазу тәсілі мен шеберлігі ғана емес, жеке өз тұлғасы туралы біршама деректер көрініс тапқан. Бұл деректердің өзі шығарманың табиғатынан туындайды. Мұны біз Хиромидің ой-өрісі мен тек-танымы, білім-білігі мен қарым-қабілеті өзбек халқының рухани құндылығына айналған «Тотынаманың» тууына қаншалықты ықпал етті деген мәселе тұрғысынан түсініп-түйсінеміз. Сол себепті, «Тотынаманың» әрбір хикаясы күн мен айды жырлайтын мадақтайтын лирикалық кіріспеден бастау алады. Шығарманың өзі де түрлі ахуалдың әсемдігін бейнелейтін лирикалық кіріспеден басталады» [12, 21-22 б.], – деген сипаттаманы да, «Хироми парсы және араб тілдерін, астрологияны, дүние құрылымының құпияларын, диалектиканы, арзу-ырғақ және ұйқас ілімдерін, география мен тарихты жетік білген. Сондықтан ол дәуір суреткерінің алдына қойылған күрделі міндеттерді қиналмай шеше

алды [12, 21-22 б.]], – деген дерекнаманы да «Тотынаманың» құнын арттырып, көркемдік сапасына әсерін тигізетін маңызды мәлімет ретінде бағалаған жөн.

«Тотынама» – күн мен түннің арпалысын адамның жан-дүниесі арқылы бейнелеген шығарма. Қас қарайған кезде көңіліне сайтан кірген Хұжасте түні бойы әңгімешіл тотының жырдан қызық хикаяларын тыңдап, таң қылаң бергенде ғана әсерінен айығып, ұйқыға бет алады. Таң сәріде шапағын шашып шыққан күн ымырт үйірілгенше айналаға нұрын таратып, сәулесін себелеп, жер бетіне үстемдік етеді. Барлық нұсқаларда бірдей бейнелене бермейтін нақ осы мезгіл – түнгі жорыққа әзірленіп, райынан қайтқан Хұжастені күнәһарлықтан құтқаратын кезең. Бірақ Хироми «Тотынамасында» түн түнегін ысырып, төңірекке жарығын сеуіп, шуағын таратқан күннің сипаты да бедерлі бейнесін тапқан.

Қуеш искандари чу чекди инон,
Шом мағриб томонға этди макон.
Ой жамоли чу ламья этди зухур,
Ейилди машрикда пардаи кофур [12, 22 б.].

(Күн патшасы әскері саулап келді
Шам менен Батыс жақты жаулап келді.
Шығыстың жалт-жұлт етіп жарқыраған,
Мата мен перделері қаулап келді).

Өзге нұсқалар секілді Хироми «Тотынамасының» да әрбір тарауы үнемі қайталанып келетін бір шумақ өлеңмен аяқталып отырады. Бұл шумақ нәпсінің жетегіне еріп, ғашығына баруға дайындалып, бірақ таң атып кеткен соң жолы кесіліп, үйінен шыға алмай қиналған Хұжастенің де, соны жан-тәнімен беріле баяндаған хикаят авторының де көңіл-күйін танытады. Бұл – Зияуддин Нахшаби «Тотынамасынан» келе жатқан дәстүр. Ол кейіпкердің бүкіл сезімін өзінің ішкі әлемі арқылы қабылдайды, өз жүрегінен өткізеді. Яғни, тоты болып толғанады, Хұжасте болып қапаланады, Маймұн болып алаңдайды, ақын болып тебіренеді. Осы бір шумақ өлең Нахшаби шығармасының елу екі түнге ұласқан хикаяларының бәрін де түйіндеуге толығымен жарамды болып шыққан. Нахшабиден кейінгі туынды «Тотынамаларда» бұл үлгі түрліше қолданылады. Кейбір хикаяттарда бір шумақпен, ал кейбірінде екі жолмен түйінделеді. Ал бірқатар тараулардың соңында өлең жолы көрсетілмейді. Өзбек ақыны Хироми де Нахшаби дәстүрі бойынша әр тарау соңында дәстүрлі өлең шумағын қайталап отырғаны анық.

Зиуяддин Нахшабидің «Тотынамасын» парсы тілінен орыс тіліне аударған Е.Э. Бертельстің нұсқасында бұл шумақ былайша көрініс тапқан:

Нахшаби сегодня ночью собирался
Повидаться с другом нежным и прекрасным,
Только утро помешало это сделать:
Всем влюбленным утра вестник – враг ужасный [4, 30 б.].

Осы өлең жолдарын «Тотынаманы» қазақшалаған Әуелбек Қоңыратбаев түпнұсқадан да ауытқымай, поэтикалық қуатын да кемітпей, мән-мағынасын қапысыз жеткізді.

Нахшаби түні бойы киініпті,
Көрем деп сұлу жарды сүйініпті.
Атқан таң ғашықтардың дұшпаны екен,
Бара алмай бүгін тағы күйініпті [5, 28 б.].

Молла Құрбан Хироми Нахшаби шығармасының аудармашысы емес, туынды «Тотынаманың» авторы болса да, осы өлең жолын өруге келгенде баршаға белгілі дәстүрден бас тарта қоймайды.

Чун Хиромий деди борай бу кеча,
Қилғали дуст хилватиға жулус.

Субх булди борурға моне анга,
 Душман эрмиш бу элга субхи хурус [12, 22 б.].

(Хироми: «Бар» десең ол ұшпақ екен,
 Жан досын оңашада құшпақ екен.
 Бірақ та таң бозарып келе жатты,
 Бұл жұртқа таңсәрі де дұшпан екен).

Бұл өлең жолдарынан туындайтын тұжырымдарды да сол тұстағы идеологиялық талаптарға сай түсіндіру талпынысы байқалмай қалған жоқ. Мәселен, жоғарыда аталған зерттеуде «Ақын күн батқан соң ай шығады дейді. Қоғамның осы шындығы Хиромидің ұстанымы арқылы нақты әлеуметтік маңызға ие болады. Хироми аллегоризмі белгілі бір мазмұнмен, ақынның прогрессивті идеяларымен әдіптеледі. Ол өзінің озық көзқарастарын көптеген жағымды образдар арқылы танытты» [12, 22 б.], – делінеді.

Хиромидің «Тотынамасы» – бірнеше міндетті арқалап тұрған шығарма. Біріншіден, бұл ежелгі Үндістан топырағынан бастау алып, бүкіл әлемді шарлап шыққан әйгілі туындының өзбек топырағына таралуының нақты көрінісі. Екіншіден, классикалық дүниенің негізінде төрт аяғын тең басқан тағы бір дастанды өмірге әкеліп, туған елінің рухани қазынасына қосудың жарқын мысалы. Үшіншіден, көне құндылықтан тамыр тартатын жаңа шығарманы халқының игілігіне, әдеби мұрасына айналдырған ақындық шеберліктің жемісі. Төртіншіден, шығыс жұртында кеңінен өрістеген нәзирашылдық дәстүрдің аса үздік үлгісінің бірі. Бесіншіден, бұл өзбек мәдениетін көркейтетін мұралардың қатарына қосылған және көрші елдің руханият саласының ілгерілеуіне елеулі үлес қосатын әдеби жәдігер. Сондықтан да Хироми «Әлішер Науаи заманында басталған өзбек тілінің дамуы үшін күресті жалғастырып, оны өзінің «Төрт дәруіш», «Тотынама», «Раъна мен Зебо», «Жүсіп пен Зылиха» дастандары арқылы дәлелдеп, өзбек тілінің байлығы мен поэтикасының әлеуеттілігін көрсетті» [12, 22 б.].

Бізге жеткен мәліметтерге сүйенсек, Молла Құрбан Хиромидің «Тотынамасына» негіз болған шығарманың авторы Зияуддин Нахшаби қазіргі Өзбекстанның аумағындағы Қаршы (бұрынғы Нахшаб) қаласында туған [18, 5 б.]. Нахшаби сияқты өзбек жұртынан тамыр тартатын, саналы ғұмырын Үндістанда өткізген басқа да тұлғалар жетерлік. Солардың ішінде ата-бабасы Қаршы өлкесінде ғұмыр кешкен ұлы шайыр Әбілқасым Әмір Хұсрау Дехлевидің орны бөлек. Ғазал жанрының сұлтаны Әлішер Науаидың өзі Хұсрау Дехлевиге «үнді сиқыршысы» деп сүйсініп, оның бірқатар өлеңдерін нәзира үлгісімен қайта жырлаған деседі [19, 4 б.]. Ал Жавахарлал Неру өзінің «Үндістанның ашылуы» атты кітабында санскрит тілін толық игерген, үнді әдебиеті мен музыкасына зор үлес қосқан Әмір Хұсрау Дехлевидің теңдесі жоқ шығармашылық мұрасын өте жоғары бағалапты. Сондай-ақ аталары өзбек жерінде өмір сүрген Мырза Әбділқадыр Бедил, Мырза Асадуллахан Ғалиб сынды шайырлар да екі елге ортақ тұлғалар боп саналады. Абулмағани деген атпен танымал болып, 130 мың жол өлең, 50 баспа табақтан астам прозалық туынды жазған Мырза Бедил кейінгі ұрпаққа мол мұра қалдырса, өзбектің айбек руынан шыққан, арғы тегі самарқандық ұлы ғалым Мырза Ғалиб урду әдеби тілінің ерекшелігін әлемге танытып, үнді өлеңдерінің классикалық үлгілерін дамытуға айрықша үлес қосқан философ-шайыр ретінде танылған. Мырза Ғалиб урду және парсы тілдерінде өлең де, қарасөз де жазған [19, 5 б.].

Нахшаби шығармасының негізінде Мұхамед Қадыридің «Тотынамасы» жазылғаны баршаға белгілі. Ал осы Қадыри «Тотынамасының» Саид Хайдар Бахш Хайдари аударып, өз атынан қайта өңдеген нұсқасы көптеген елдерге кең таралды. Хайдари шығармасы 1801 жылы жазылып, 1803 жылы «Тота кахани» («Тотының қиссалары») деген атаумен урду тілінде Калькутта қаласында басылды [20, 20 б.]. Бұл туындының танымалдығына көркемдігі жоғары урду тілінің ықпалы болғаны жөнінде бірқатар тұжырымдар жасалған. Өзбек ғалымдарының дерегіне сүйенсек, 1875 жылы «Тотының қиссалары» урду тілінен ағылшын тіліне аударылып, кітаптың

авторлары ретінде Зияуддин Нахшаби мен Сайид Хайдар Бахш Хайдари тіркелген. Содан бастап бұл нұсқаны Нахшаби мен Хайдаридің тең авторлығымен жариялау дәстүрі орныққан [19, 10 б.]. Бірақ 1933 жылы Мәскеу мен Ленинградта басылған Сайид Хайдар Бахш Хайдаридің жеке өз атына телінген «Тотынаманың» («Тота қахани») әлі күнге дейін ғылыми айналымнан түспей келе жатқанын айтуға тиіспіз. Жалпы, «Ләйлі-Мәжнүн», «Хайдари гүлдестесі», «Нәдіршаһ тарихы», «Жеті сұлу қыз» секілді қиссаларды өмірге әкелген Хайдаридың ең шоқтығы биік шығармасы «Тота қахани» («Тотының қиссалары») екені талас тудырмайды.

Өзбекстанда соңғы жылдарда жарық көрген «Тотының қиссалары» кітабына 1921 жылы Лакхнау қаласында урду тілінде басылған нұсқа негіз болған. Осы нұсқадан, яғни урду тілінен өзбек тіліне аударылған «Тотынама» бүгінде көрші елдің рухани қазынасына айналды (Аудармашы Хошимжан Мурадов, өлеңдерін аударған және жауапты редакторы Мұхидин Омон). Осы кітаптың алғы сөзіндегі «Шығыстың ең көне әдеби жәдігері саналатын «Тотынама» сондай-ақ, француз, неміс, түрік, ауған, орыс және өзбек тілдерінде де бірнеше рет жарық көрген. Шығарма 1933 жылы урду тілінен орыс тіліне аударылған. 1962 жылы орыс тіліндегі нұсқаны Рахматулла Абидхужаев, Рустам Камиров және Тухтасын Жалолов өзбек тіліне аударып, бастырған» [19, 11 б.], – деген мәлімет өзбек халқының «Тотынамамен» бұдан едәуір ілгеріректе танысқанын айғақтайды.

Өзбек әдебиеттану ғылымында «Тотынама» нұсқалары мен Пайванди Ризидің «Құс тілі» шығармасының ерекшеліктері мен айырмашылықтарын айқындап, мәтіндік тұрғыдан талдауға арналған зерттеу жүргізілуі [21] бұл елдің сөз өнерінде шығыс мұрасына жан-жақты көңіл бөлініп жатқанын аңғартады. Құс тілі арқылы жеткізілетін хикаялардың типологиялық сабақтастығына мән беріп, мәселеге өзгеше қырынан үңілген ғалымның ұстанымы құптауға тұрарлық.

Шафоат Хасанова өзінің осы ғылыми еңбегінде «Кейінгі ғасырларда «Тотынаманың» бірнеше нұсқасы өмірге келді. Бірақ бұл шығармалар күні бүгінге дейін ғылыми зерттеудің нысанасына айналған жоқ. Олардың арасында Латифи, Асири, Мирзобобо (Мырзабаба) және Хиромидің «Тотынамалары» бар. Т.Кораевтың «Ўзбек адабиеті тарихи» кітабына жазған мақаласы ғана болмаса, Хиромидің «Тотынамасы» мүлде зерттелмеді десе болады. Қазіргі күнге дейін бұл «Тотынамалардың» мәтіні де басылған жоқ. Латифи, Асири, Мирзобобоның «Тотынамалары» да зерттелген жоқ» [21, 27 б.], – деп тұжырым жасайды. Дей тұрсақ та, Молла Құрбан Хиромидің мұрасы жөнінде арнайы ғылыми еңбек жазып, оның «Тотынама» дастанына тиянақты талдау жасаған Т. Караев зерттеуінің орны бөлек екенін айта кеткеніміз жөн.

Ш.Хасанованың өз зерттеуінің де ғылыми нәтижелері жеткілікті. Ол Ташкент мемлекеттік өзбек тілі әдебиеті университетінің Өзбек тілі мен әдебиеті музейінде және Ташкент мемлекеттік шығыстану институтының Шығыс қолжазбалары орталығында сақталған «Құс тілі» мен «Тотынама» қолжазбалары нұсқаларының толық ғылыми сипаттамасын жасап шыққан. Зерттеуші «Құс тілі» тақырыбындағы шығармаларға «Тотынама» хикаятына енген әңгімелер кеңінен пайдаланылғанын айтады. Мәселен, ол атап көрсеткендей, Ризидің Пайванди шығармасында бір саудагер мен оның тотықұсы туралы әңгіме тілге тиек болады. Ш. Хасанова бұл сюжеттің санскрит тіліндегі «Шукасаптатиден» («Тотының жетпіс әңгімесі») тамыр тартатынына тоқталып, Ризидің Пайванди оны Зияуддин Нахшабидің «Тотынамасынан» алған деген қорытындыға келеді. Бұл әрине, бесенеден белгілі нәрсе екені анық.

Ілгері дәуірде бір шығармадан екінші шығарма туындатып, әрлеп-әспеттеп, жаңа авторлық нұсқа әзірлеу жаппай үрдіске айналғандықтан, бір-бірінен аумайтын дүниелер көптеп жазылғаны анық. Оқиғаның өрбуі, образдар жүйесі біркелкі болғанымен, танымалдығы жағынан өзіне негіз етіп алынған алдыңғы нұсқалардан әлдеқайда артық саналатын туындылар да жеткілікті. Шығарманың өңдеп-жөндеуді қолға алған қаламгердің шеберлігіне көп нәрсе байланысты екені дау тудырмайды. Шынайы шебер шығарманың астарына көкейіндегі идеяны ұялатып, оған белгілі бір мақсат-міндет жүктейді. Сондықтан зерттеуші Нахшаби «Тотынамасы» мен Пайвандидің «Құс тілін» жан-жақты талдай келіп, «Екі шығарманың негізгі мазмұнының

ұқсастығы көп. Бірақ әрбір автор алдына өзіндік мақсат қойған. Ежелгі үнді ертегісінің басты мақсаты тотының бостандық алу үшін амал-құлық пен айла-шарғыны қолданып, дегеніне жеткенін көрсету болса, Ризаи Пайванди бұл әңгіменің сюжетін «Құс тілі» шығармасында сопылық идеяларды дәріптеу үшін қолданды» [21, 35 б.], – деп қорытады.

Ш.Хасанова бұл зерттеуінде Хироми «Тотынамасын» типологиялық және текстологиялық тұрғыдан арнайы қарастырып, бірқатар нәтижеге қол жеткізген. Ол Хироми «Тотынамасы» мен «Тотынаманың» бұрынғы бірнеше нұсқаларының сюжеттеріне, образ жүйелеріне және өзара айырмашылықтарына салыстырмалы талдау жасады. Нахшаби «Тотынамасында» 52 түннің 52 әңгімесі, Хироми шығармасында 52 түннің 52 әңгімесі, Сайид Хайдар Бахш Хайдари нұсқасында 37 түннің 37 әңгімесі қамтылатынын айтып, бұл жәдігерліктердің құрылымдық ерекшеліктеріне тоқталады [21, 35 б.]. Жалпы, Зияуддин Нахшаби шығармасының құрылымдық жүйесін де (52 түн) өзгертпеген Хироми өз туындысын көркемдік тәсілдер арқылы ерекшелей түскен. Сонымен қатар мұны әдепкі түпнұсқаға деген қадір-құрметтің көрінісі деп бағалаған жөн.

Ең маңызды мәселенің бірі – Хироми «Тотынамасының» бүгінгі әдебиеттегі орнын, халық мұрасын пайдалану ісіндегі рөлін айқындау. Бұл тұрғыдан да туысқан елдер әдебиетінде біршама талпыныс жасалды. «Ескі үнділік сюжеттер Қазақстанда жаңғырып, сыртқы сипаты мен ішкі мағынасы жағынан мәнді өзгерістерге ұшырайды» [22, 210 б.], – деп академик С.Қасқабасов айтқандай, осы құндылықтар өзбек әдебиетінің де құрамдас бөлігі саналады. Түркі тілдес елдердің әдебиеттанушылары мұраны қай тұрғыдан кәдеге жарату жөнінде ой-тұжырымдар жасап, өзіндік зерттеу әдістемелерін ұсынуда. Олардың ішінде бұл салада ұшан-теңіз тәжірибе жинақтаған тәжік және өзбек ғалымдарының орны бөлек. Көне жәдігерліктерді саралаған зерттеулер ел руханиятының тарихындағы шоқтығы биік шығармалардың бүгінгі әдебиеттанудың дамуына ықпал етпей қоймайтынын айқын аңғартады. Сондықтан «Әдебиет тарихында Хиромидің «Тотынама» шығармасының пайда болуы Нахшаби негізін қалаған және парсы әдебиетінде кең тараған осы тақілеттес шығармалар жазудың сан ғасырлық бай тәжірибесіне байланысты жүзеге асты. Сонымен қатар, бұл дегеніміз – осы тақырыптың түркі әдебиетінде жалғасуының жарқын көрінісі. Сондықтан Хиромидің «Тотынама» дастаны өзбек әдебиетінің тарихы кезеңдерін зерттеу және бұл тақырыптың келесі дәуірлердегі сабақтастығын зерделеу барысында маңызды дүние саналады» [21, 36 б.], – деген пікірге айрықша ден қоямыз.

Ш.Хасанова зерттеуінен Ташкент мемлекеттік Өзбек тілі және әдебиеті университеті музейінің қорында сақталған Ризаи Пайвандидің «Құс тілі» (№127); Мирзабобо (№78) мен Зияуддин Нахшабидің (№57, №188) «Тотынамалары», сонымен қатар Ташкент мемлекеттік шығыстану институты Шығыс қолжазбалары орталығының негізгі қорында сақталған Зияуддин Нахшаби (№1461), Латифи (№ 3229, №5699), Асири (инв. №2530), Хироми (№1795) «Тотынамалары», сондай-ақ белгісіз екі автордың (№1867, №4939), «Тотынамасы» қолжазбаларының тізбесі жөнінде мәлімет алдық [21, 29 б.]. Сондай-ақ, ғылыми жұмыс барысында «Тотынама» және «Құс тілі» деп тақырып қойылған 11 қолжазбаның тізбесі анықталып, олардың олардың толық ғылыми сипаттамасы жасалған. Бұл нұсқалардың көркемдігі ең жоғарысы Хирами «Тотынамасы» екені ерекше аталады [21, 30 б.].

Зерттеу нәтижелері

«Тотынаманы» түрлендіріп, қайта өңдеген шайырлардың авторлық ұстанымы мен шығармашылық іс-әрекетінде біркелкілік байқалады. Бұлардың бәрі де өз әдебиетіндегі бүкіл рухани құндылықтың белгілерін бір туындының бойына тоғыстырды. Соның бәрін құрақ көрпе тәрізді етіп өрнектеп, тұтас бір желіге байлап, белгілі бір идеяға бағындырды. Шығарма авторлардың қай-қайсысына да тән ортақ мақсат болғанын айқын көреміз. Біріншіден, олар сан ғасырдан бері жалғасып келе жатқан халықтың ежелгі әдеби мұрасының үлгілерін мол пайдаланды. Сол арқылы ел шежіресімен тамырлас дүниелердің аса өміршеңдігін көрсетті. Екіншіден, ұлт тілінің мүмкіндіктерін барынша танытуды мұрат тұтты. Бұл туындылар көркем әдебиеттің

ғана емес, көркем тілдің де қастерлі жәдігерліктеріне арналды. Үшіншіден, мұның бәрі рухани қазынаны өз мұрасына айналдырған елдің сырлы сөзбен кестеленген тағылымды тарихы болды да шықты. Төртіншіден, аталған сөз зергерлері өз шығармаларына тәрбие құралының міндетін жүктеп, ұрпақты адалдыққа, жақсылыққа, отаншылдыққа баулыды. Бесіншіден, осынау құрақ хикаяттарда авторлардың өзіндік көзқарастары мен қаламгерлік қағидалары көрініс тапты. Сондықтан, «Мұхаммед Қадыри, Асири, Латифи, Мирзабобо (Мырзабаба) және Хироми өз дәуірінің талабына сәйкес, осы бір көшпелі сюжетті өз дүниетанымы тұрғысынан пайдаланды. Бұл авторлар өз шығармасының негізі ретінде тек Нахшаби «Тотынамасын» қолданумен шектелген жоқ, халықтың ауыз екі шығармашылығының үлгілерін шеберлікпен қиюластырып, ерекше дүние жазып шықты. Сол арқылы олар парсы және түркі жазба әдебиетінің дамуына зор үлес қосты. Осының нәтижесінде «Тотынама» дәстүрі жаңа сапалық деңгейге көтерілді. Парсы-тәжік әдебиетінде орныққан бұл үрдіс өзбек әдебиетіне еніп, XVIII ғасырда айрықша дамыды» [21, 41 б.], – деген тұжырымға осы тұрғыдан ден қоямыз.

Негізінен тәлімдік-тәрбиелік роль атқарған бұл шығармалардың ағартушылық мақсаты да болды дей аламыз. Ілім-білімге ұмтылған «Тотынама» кейіпкерлері кез-келген күрделі мәселені ақыл-парасат, ғылыми ұстаным арқылы шешеді. Қазақ әдебиетінде де, өзбек әдебиетінде де оқыған-тоқығаны көп кітаби ақындардың мұндай туындыларды көбірек насихаттағанының бір себебі осында жатса керек. «Бұлар халық арасында жүрген Шығыс аңызын сол күйінде кітап етіп бастырды немесе жаңа вариантын жазды, кейде тікелей тәржіме де жасады. Қиссашыл-дастаншылар қазаққа көрші отырған өзбек, татар, әзірбайжан, тәжік халықтары әдебиетінің шырайлы үлгілерін сұрыптап, тани, таба білді, сол үлгілерді ел арасына таратты» [23, 55 б.].

Молла Құрбан Хироми «Тотынаманы» жазу барысында көркемдік тұтастықты да, құрылымдық тұтастықты да сақтады, сан ғасырдан жалғасып келе жатқан аллегориялық үлгілерді шебер пайдаланды. Орман-тоғайды жайлаған алуан түрлі аң-құстардың әрекеті арқылы адам мінезін жеріне жеткізе кейіптеп, ойлы образдарды өмірге әкелді. Бір тақырыпты өзгеше жырлау барысында айқын дараланудың оңай еместігіне қарамастан, ол әлемдік «Тотынамалар» галереясында қайталанбас қолтаңбасын қалдырды. Сонымен қатар, өз шығармасында адами болмысты қалыптастыру идеясын алға тартты, жас ұрпақты тәрбиелеу мәселесін қаперінен шығармады. Түптеп келгенде, Хироми әлемді шарлаған Нахшаби «Тотынамасының» даңқына көлеңке түсірмеу мақсатын берік ұстанған тәрізді. Сөз жоқ, сол мақсатына жеткен деп санаймыз. «Тотынама» мен «Құс тілін» салыстыра зерттеушінің тұжырымдағанындай, «Хироми де белгілі хикаятты өзінің озық идеяларын бейнелеп көрсету үшін пайдаланды, негізгі баяндау желісіне және оған кіретін барлық хикаяларға жинақы әрі қолайлы форма дарытты, үнді аңызының мазмұны мен идеясына мейлінше көп өзгерістер мен жаңалықтар енгізді, сюжетті шығармашылықпен дамытып, оны барынша жоғары деңгейге көтерді [21, 41 б.].

Қорытынды

Енді өзбек әдебиетіндегі «Тотынама» нұсқалары туралы деректер мен мәліметтерді саралай келе мынадай қорытындылар жасауға болады. Біріншіден, тарихи жәдігерліктері мол Өзбекстанда қолжазба сақтау мәдениеті мейлінше дамыған. Соның арқасында әр авторлардың қолынан шыққан «Тотынаманың» бірқатар нұсқадағы қолжазбаларының ғылыми сипаттамалары жасалып, ғылыми мекемелердің игілігіне айналған. Екіншіден, бұл елдің сөз өнерінде әдепкі шығарманың негізінде әр кезеңде тұтас күйінде туындаған нұсқалар баршылық. Үшіншіден, үндінің «Тотынама» тектес басқа да танымал әдеби ескерткіштері өзбектің әйгілі шайырларының қайта жырлауына арқау болған. Төртіншіден, көрші елдің әдебиеттанушылары бұл ескерткішті ұзақ жылдардан бері тұрақты зерттеу нысанасына айналдырып келеді. Бесіншіден, «Тотынаманың» барлық нұсқаларын және «Тотынама» тақілеттес үндінің басқа да құрақ-хикаяттарымен салыстыра қарастыру тәжірибесі орныққан. Алтыншыдан, өзбек ғалымдары «Тотынаманы» барлық қырынан жіліктеп талдауға жете мән береді.

Қазақ-өзбек әдеби байланыстары белгілі бір деңгейде ғана зерттелгені [24; 25] болмаса, «Тотынама» әңгімелері әзірге екі ел ғалымдарының жеке-дара талпынысы күйінде ғана қалып келеді. Тақырып аса тамырлас болғандықтан келешекте бұл мәселені бірлесе қарастырған жөн деп санаймыз. Өзбек-қытай әдеби байланыстарының генезисі, фольклор мен әдебиеттегі ортақтығына дейін ғылыми еңбек [26] нысанасына айналып жатқан шақта, түркі халықтарының асыл мұрасы – «Тотынаманың» жаңа қырларын ашып, тың түсінік орнықтыру жайын ешқашан естен шығармауымыз қажет.

Ойымызды түйіндесек, «XV ғасырда ғажайып көркем туындылар жасаған, бұл тілдегі әдебиетті көп ғасырлық дәстүрі бар тәжік-парсы биігімен теңестірген Әлішер Науаидай алып шайыры бар» [27, 83 б.] өзбек халқының сөз өнеріндегі «Тотынама» хикаятының нұсқалары әлі де талай зерделі ұрпақтың назарын аударып бермек.

Әдебиет

1. Шуксаптати. Семьдесят рассказов попугая. – Москва: Издательство восточной литературы, 1960. – 130 с.
2. Тотының тоқсан тарауы («Шуксаптати»). (Аударған Ғ.Сармурзин). – Алматы: Жазушы, 1970. – 200 б.
3. Имад ибн Мухаммад ан-Наари. Жемчужины бесед. – Москва: Наука, 1985. – 399 с.
4. Зийа ад-Дин Нахшаби. Книга попугая (Тути-наме). – Москва: Наука, 1979. – 350 с.
5. Зияаддин Нахшаби. Тотынама (Аударғандар Ә.Қоңыратбаев пен Т.Қоңыратбаев). – Алматы: Жазушы, 1991. – 304 б.
6. Сайид Хайдар Бахш Хайдари. Сказки попугая (Тота кахани). – Москва – Ленинград: Academia, 1933. – 250 с.
7. Тотынама (Жауапты редакторы О.Қанапин). – Үрімші: Шыңжаң халық баспасы, 1987. – 356 б.
8. Тотынама (Көне түркі тілінен аударған Н.Тобыш, әдеби өңдеген А.Қыдыр). – Ақтау: «Мұра» шығармашылық бірлестігі, 2005. – 196 б.
9. Алимардонов А. Зияуддин Нахшаби и его «Тути-наме». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Душанбе, 1970. – 35 с.
10. Миннегулов Х. Татарская литература и восточная классика. – Казань: Издательство Казанского университета, 1993. – 384 с.
11. Мухаммад Алем Лабиб. Мирза Ниязи Балхи и его роль в развитии таджикской и узбекской литератур XIX века Афганистана. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Душанбе, 2018. – 23 с.
12. Караев Т. Поэт Хироми и его литературное наследие. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Бухара, 1966. – 23 с.
13. Литература XVI века и первой половины XIX века (Статья о персидской литературе). http://www.naison.tj/literatura/litra_XVI/f02.shtml. (Сайт Натальи Лайдинен).
14. Брагинский И. Литература Средней Азии // История мировой литературы. В девяти томах. 4-том. – Москва: Наука, 1987. – 690 с.
15. Омарұлы Б. Қазақ, қырғыз, түрікмен әдебиеттері тарихын дәуірлеу мәселелері. – Алматы: Ата-б, 2020. – 104 б.
16. Адашев М. Трансформация сюжета «Рабно и Зебо» в таджикской литературе XVII-XIX вв. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Душанбе, 1990. – 26 с.
17. Қоңыратбаев Ә. Көп томдық шығармалар жинағы. – Т. 2. Түркітану және шығыстану мәселелері. – Алматы: МерСАал, 2004. – 518 б.
18. Бертельс Д. Предисловие // Зийа ад-Дин Нахшаби. Книга попугая (Тути-наме). – Москва: Наука, 1979. – 350 с.
19. Муродов Х. Сузбоши // Зиевуддин Нахшабий, Хайдар Бахш Хайдари. Тутинома. – Тошкент: «Узбекистон миллий энциклопедияси», Давлат илмий нашриети, 2015. – 184 б.
20. Клягина-Кондратьева М. Введение // Сайид Хайдар Бахш Хайдари. Сказки попугая (Тота кахани). – Москва – Ленинград: Academia, 1933. – 250 с.

21. Хасанова Ш. Сравнительно-типологическое и текстологическое исследование произведений типа «Туты-намэ» и «Куш тили». Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. – Ташкент, 2016. – 65 с.
22. Қасқабасов С. Жаназык. – Астана: Аударма, 2002.
23. Күмісбаев Ө. Терең тамырлар. – Алматы: Ғылым, 1994. – 320 б.
24. Бапаев Х. Кыргыз-казак, кыргыз-өзбек адабий байланыштары. – Фрунзе: Илим, 1975. – 159 б.
25. Сейданов Қ. Туыскандар: казак-өзбек әдеби байланыстарының даму сипаттары. – Ташкент: O'zbekiston, 2018. – 431 б.
26. Мусурманов Э.Р. Генезис узбекско-китайских литературных связей: общность в фольклоре и литературе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. – Самарканд, 2020. – 73 с.
27. Бердібай Р. Әлішердің асқақ арманы // Бес томдық шығармалар жинағы. – Т. 4. – Алматы: Қазығұрт, 2005. – 448 б.

Reference

1. Shukasaptati. Sem'desyat rasskazov popugaya [Seventy parrot stories]. Moscow, Izdatel'stvo vostochnoj literatury, 1960. 130 p. [in Russian].
2. Totynyn toqsan tarauy («Shukasaptati»). (Audargan G.Sarmurzin) [Ninety chapters of parrot («Shukasaptati»). (Translated by G.Sarmurzin)]. Almaty, Zhazushy, 1970. 200 p. [in Kazakh].
3. Imad ibn Muhammad an-Naari. Zhemchuzhiny besed [Pearl of conversations]. Moscow, Nauka, 1985. 399 p. [in Russian].
4. Zija ad-Din Nahshabi. Kniga popugaya (Tuti-name) [The book of parrot (Tuti-name)]. Moscow, Nauka, 1979. 350 p. [in Russian].
5. Ziyaaddin Nahshabi. Totynama (Audargandar A. Qonyratbaev pen T. Qonyratbaev) [Totynama (Translated by A. Khonyratbaev and T. Khonyratbaev)]. Almaty, Zhazushy, 1991. 304 p. [in Kazakh].
6. Sajid Hajdar Bahsh Hajdari. Skazki popugaya (Tota kahani) [A fairy tale about parrot (Tota kahani)]. Moscow – Leningrad, Academia, 1933. 250 p. [in Russian].
7. Totynama (Zhaupty redaktory O. Qanapin) [Totynama (Executive editor O. Khanapin)]. Urimchi, Shynzhan halyq baspasy, 1987. 356 p. [in Kazakh].
8. Totynama (Kone turki tilinen audargan N. Tobysh, adebi ondegen A. Qydyr) [Totynama (Translated from ancient Turkic by N. Tobysh, literary editing by A. Kydyr)]. Aqtau, «Mura» shygarmashylyq birlestigi, 2005. 196 p. [in Kazakh].
9. Alimardonov A. Ziyauddin Nahshabi i ego «Tuti-name». Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata filologicheskikh nauk [Ziyauddin Nahshabi and his «Tuti-name». abstract for the degree of candidate of philological sciences]. Dushanbe, 1970. 35 p. [in Russian].
10. Minnegulov H. Tatarskaya literatura i vostochnaya klassika [Tatar literature and oriental classic]. Kazan, Izdatel'stvo Kazanskogo universiteta, 1993. 384 p. [in Russian].
11. Muhammad Alem Labib. Mirza Niyazi Balhi i ego rol' v razvitii tadzhikskoj i uzbekskoj literatur XIX veka Afganistana. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata filologicheskikh nauk [Mirza Niyazi Balhi and his role in the development of Tajik and Uzbek literature of the XIX century in Afganistan. abstract for the degree of candidate of philological sciences]. Dushanbe, 2018. 23 p. [in Russian].
12. Karaev T. Poet Hiromi i ego literaturnoe nasledie. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata filologicheskikh nauk [The poet Hiromi and his literary heritage. Abstract for the degree of candidate of philological sciences]. Buhara, 1966. 23 p. [in Russian].
13. Literatura XVI veka i pervoj poloviny XIX veka (Stat'ya o persidskoj literature) [Literature of XVI century and first half of XIX century (Article about Persian literature)]. In: http://www.naison.tj/literatura/litra_XVI/f02.shtml. (Sajt Natal'i Lajdinen) [http://www.naison.tj/literatura/litra_XVI/f02.shtml]. (Sajt Natal'i Lajdinen)]. [in Russian].
14. Braginskij I. Literatura Srednej Azii [Literature of Central Asia]. In: Istoriya mirovoj literatury. V devyati tomah. 4-tom [History of world literature. In nine volume. 4th volume]. Moscow, Nauka, 1987. 690 p. [in Russian].
15. Omaruly B. Qazaq, qyrgyz, turikmen adebietteri tarihyndauirleu maseleleri [Problems of chronology of the history of Kazakh, Kyrgyz and Turkmen literature]. Almaty, Arna-b, 2020. 104 p. [in Kazakh].
16. Adashev M. Transformaciya syuzheta «Ra'no i Zebo» v tadzhikskoj literature XVII-XIX vv. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata filologicheskikh nauk [Transformation of the

plot «Rano and Zebo» in the Tajik literature of the 17th-19th centuries. Abstract for the degree of candidate of philological sciences]. Dushanbe, 1990. 26 p. [in Russian].

17. Qonyratbaev A. Kop tomdyq shygarmalar zhinagy. T.2. Turkitanu zhane shygystanu maseleleri [A collection of multi-volume works. T.2. Problems of Turkic and Oriental Studies.]. Almaty, MerSAal, 2004. 518 p. [in Kazakh].

18. Bertels D. Predislovie [Foreword]. In: Zija ad-Din Nahshabi. Kniga popugaya (Tuti-name) [Zija ad-Din Nahshabi. The book of parrot (Tuti-name)]. Moscow, Nauka, 1979. 350 p. [in Russian].

19. Murodov H. Suzboshi [Foreword]. In: Zievuddin Nahshabij, Hajdar Bahsh Hajdarij. Tutinoma. Tashkent, «Uzbekiston millij enciklopediyasi», Davlat ilmiy nashrieti, 2015. 184 p. [in Uzbek].

20. Klyagina-Kondrateva M. Vvedenie [Introduction]. In: Sajid Hajdar Bahsh Hajdari. Skazki popugaya (Tota kahani) [Sajid Hajdar Bahsh Hajdari. A fairy tale of parrot (Tota kahani)]. Moscow – Leningrad, Academia, 1933. 250 p. [in Russian].

21. Hasanova Sh. Sravnitel'no-tipologicheskoe i tekstologicheskoe issledovanie proizvedenij tipa «Tuti-name» i «Kush tili». Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni doktora filologicheskikh nauk [Comparative typological study of a works as «Tuti-name» and «Kush tili». Abstract for the degree of candidate of philological sciences]. Tashkent, 2016. 65 p. [in Russian].

22. Qasqabasov S. Zhanazyq [For the soul]. Astana, Audarma, 2002. [in Kazakh].

23. Kumisbaev O. Teren tamylar [Deep roots]. Almaty, Gylym, 1994. 320 p. [in Kazakh].

24. Bapaev H. Kyrgyz-kazak, kyrgyz-ozbek adabij bajlanyshtary [Kirgiz-kazakh, kirgiz-uzbek literary relations]. Frunze, Ilim, 1975. 159 p. [in Kazakh].

25. Sejdjanov Q. Tuysqandar: qazaq-ozbek adebi bajlanystaryny damu sipattary [Relatives: Features of the development of Kazakh-Uzbek literary relations]. Tashkent, O'zbekiston, 2018. 431 p. [in Kazakh].

26. Musurmanov E.R. Genezis uzbeksko-kitajskih literaturnyh svyazey: obshchnost' v fol'klore i literature. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni doktora fiologicheskikh nauk [Genesis of Uzbek-Chinese literary relations: community in folklore and literature. Abstract for the degree of doctoral of philological sciences]. Samarkand, 2020. 73 p. [in Russian].

27. Berdibaj R. Alisherdin asqaq armany [Alisher's dreams]. In: Bes tomdyq shygarmalar zhinagy. T. 4 [Collection of works in five volumes. V. 4]. Almaty, Qazygurt, 2005. 448 p. [in Kazakh].

B.Zh. Omarov

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan

(E-mail: b_om777@mail.ru)

The story «Totynama» and its variants in Uzbek literature

Abstract. «Totynama» is one of the most famous literary monuments in the world, which has many variants and is still of interest to researchers. This famous work, widely distributed in many countries, had a sufficient number of authors in different historical periods. The collection of stories «Totynama» by Ziyauddin Nakhshabi, which received special recognition in world literature and has a high artistic value, became a solid basis for the creation of many later versions of this unique creation. Therefore, thanks to the writers who translated into their languages and masterfully finalized this work, several completely new readings of it appeared. The Nakhshabi variant also gained popularity in Central Asia, the cradle of scribal poets who sought inspiration from the Eastern literary tradition. Among the states of this region, Uzbekistan occupies a special place, where the ancient manuscripts of «Totynama» are carefully preserved and the heritage of the people is fully used. At the same time, in the Uzbek literature, there are other works dating back to the work of Nakhshabi and called «Totynama». The prose version of «Totynama» by Latifi and its poetic version, which came out from the pen of Khiromi, undoubtedly became valuable creations that elevate Uzbek literature. This article analyzes various information and sources, scientific works devoted to the story «Totynama» in a neighboring country. The author presented his conclusions about the peculiarities of the variants of

«Totynama» widespread in Uzbekistan, the significance and artistic value of these literary monuments.

Keywords: Ziyauddin Nakhshabi, Uzbek literature, «Totynama» manuscripts, Hiromi's legacy, framed story, parrot stories, the language of birds, literary monuments, literary translation, poets.

Б.Ж. Омаров

*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Республика Казахстан
(E-mail: b_om777@mail.ru)*

Повесть «Тотынама» и ее варианты в узбекской литературе

Аннотация. «Тотынама» – один из самых известных литературных памятников в мире, имеющий множество вариантов и до сих пор представляющий интерес для исследователей. У этого знаменитого произведения, широко распространившегося во многих странах, в разные исторические эпохи было достаточное количество авторов. Получивший особое признание в мировой литературе и обладающий высокой художественной ценностью сборник рассказов «Тотынама» Зияуддина Нахшаби стал прочной основой для создания множества более поздних версий этого уникального творения. Так, благодаря литераторам, переведившим на свои языки и мастерски дорабатывавшим это произведение, появилось несколько абсолютно новых его прочтений. Вариант Нахшаби получил популярность и в Центральной Азии, колыбели поэтов-книжников, искавших вдохновение в восточной литературной традиции. Среди государств данного региона особое место занимает Узбекистан, в котором бережно хранятся древние рукописи «Тотынамы» и полноценно используется наследие народа. Вместе с тем, в узбекской литературе есть и другие произведения, восходящие к творчеству Нахшаби и также получившие название «Тотынама». Прозаический вариант «Тотынамы» за авторством Латифи и ее поэтическая версия, вышедшая из-под пера Хироми, бесспорно стали ценными творениями, возвышающими узбекскую литературу. В данной статье проведен анализ различных сведений и источников, научных работ, посвященных повести «Тотынама» в соседней стране. Автор представил свои выводы об особенностях распространенных в Узбекистане вариантов «Тотынамы», значимости и художественной ценности этих литературных памятников.

Ключевые слова: Зияуддин Нахшаби, узбекская литература, рукописи «Тотынама», наследие Хироми, обрамленная повесть, рассказы попугая, язык птиц, литературные памятники, художественный перевод, поэты.

Автор туралы мәлімет:

Омаров Бауыржан, филология ғылымдарының докторы, телерадио және қоғаммен байланыс кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ. Сәтбаев көшесі, 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы.

Information about author:

Omarov Bauyrzhan, Doctor of Philology, Professor of the Department of Television and Radio and Public Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, K. Satpayev str., 2, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan.

Сведения об авторе:

Омаров Бауыржан, доктор филологических наук, профессор кафедры телерадио и связи с общественностью, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. К.Сатпаева, 2, Нур-Султан, Республика Казахстан.

МАҚАЛАНЫ РӘСІМДЕУ ҮЛГІСІ/TEMPLATE/ ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

IRSTI 03.91.03 (defined by the link <http://grnti.ru/>)

V.V. Trepavlov

*Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Edigü at the Head of the Golden Horde: the Experience of His Chagatai Emigration

Abstract. In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how

Mangyt Edigü Beq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of his rule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the throne to his henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. **[200-300 words]**

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi **[10-12 words/word combinations]**

MAIN TEXT OF THE ARTICLE

The main text of the article should contain the following structural elements:

- Introduction
- Materials and research methods
- The degree of research of the topic
- Analysis
- Results
- Conclusion

Литература

(образец оформления)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. – Cambridge: Cambridge univ. press, 1989. – 240 p. – **книга на английском языке**
2. Камалов С.К. О географических названиях в эпосе «Эдиге» // Историко-географические аспекты развития Ногайской Орды. – Махачкала: Наука, 1993. – С. 132–134. – **статья в научном сборнике.**
3. Улус Джучи (Золотая Орда). XIII – середина XV в. – Казань: Институт истории АН РТ, 2009. – 1056 с. – **коллективная монография.**
4. Аничкин Л.К. Золотоордынское наследие // Материалы второй Международной научной конференции «Политическая и социально-экономическая история Золотой Орды», посвященной памяти М.А. Усманова. Казань, 29-30 марта 2011 г. – Казань: ООО «Фолиант», Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2011. – 368 с. – **материалы конференции.**
5. Мухаметов Ф.Ф. Монгольская «Яса» и ее роль в системе общественных отношений империи Чингисхана // Вопросы истории. – 2007. – Т. 11. – № 5. – С. 150-155. – **статья в журнале.**

6. Малышев А.Б. Христианство в истории Золотой Орды: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук: защищена: 22.01.02 – Саратов: Наука, 2000. – 181 с. – **диссертационная работа.**

7. Сабитов Ж.М. Золотая Орда – «падчерица» казахстанской историографии. // Молодой ученый. – 2015. – Т. 104. – № 24. – С. 842-851. [Электронный ресурс] – URL: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (дата обращения: 07.09.2020). – **электронный источник.**

8. Логунова Г.В. Русь и Золотая Орда: проблема взаимовлияния: учеб.пособие. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2014. – 110 с. – **учебное пособие.**

9. Алим Дж. Золотая Орда: наследники великого ханства//Газета «Комсомольская правда». – №145. – 2020. – 1 апреля. – С. 7-8.– **газетная статья.**

Reference

(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York; Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book.**

2. Kamalov S.K. O geograficheskikh nazvaniyakh v epose «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde]. (Nauka, Mahachkala,1993, P. 132-134).[in Russian]. – **article in a scientific collection.**

3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII – middle of SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056 p.). [in Russian]. – **collective monograph.**

4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»].Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC «Foliant», Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368 p. – **conference materials.**

5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennyh otnoshenij imperii CHingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii [history issues], 11(5), 150-155 (2007) – **Journal article.**

6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation.**

7. Sabitov, ZH. M. Zolotaya Orda – «padcherica» kazahstanskoj istoriografii [Holden Horde – «stepdaughter» of Kazakhstani historiography], Molodoj uchenyj [Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015). [Electronic resource]. Available at: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (Accessed: 7.09.2020). [in Russian]. – **electronic source.**

8. Logunova G.V.Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya : ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial.**

9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper «Komsomol'skaya pravda». № 145. 2020. April. P. 7-8, Almaty. – **newspaper article.**

В.В. Трепавлов

*Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация. XIV ғ. екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық әмірін жүргізуі шыңғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... [200-300 сөз]

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шыңғыстектілер, бектербегі [10-12 сөз/сөз тіркесі]

В.В. Трепавлов

*Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация. Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных прерогатив монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едыгей во время своего долгого пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едыгей вручал ханский трон своим избранныкам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едыгея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... [200-300 слов]

Ключевые слова: Едыгей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек [10-12 слов/словосочетаний]

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.

Автор туралы мәлімет:

Трепавлов Вадим Винсерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ресей халықтары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, РҒА Ресей тарихы институты, Дм.Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винсерович, доктор исторических наук, профессор, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Институт российской истории РАН, Дм.Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

FTAMP03.91.03 (мына сілтеме бойынша анықталады:<http://grnti.ru/>)

В.В. Трепавлов

*Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация. XIV ғасырдың екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық әмірін жүргізуі шыңғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... [200-300 сөз].

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шыңғыстектілер, бектербегі [10-12 сөз/сөз тіркесі]

МАҚАЛАНЫҢ НЕГІЗГІ МӘТІНІ

Мақаланың негізгі мәтінінде келесі құрылымдық элементтер болуы керек:

- Кіріспе
- Материалдар және зерттеу әдістері
- Тақырыптың зерттелу дәрежесі
- Талдау
- Нәтижелер
- Қорытынды

Әдебиет

(безендіру үлгісі)

1. Manz B.F. Тамерланның өрлеуі мен ережесі. – Кембридж: Нью-Йорк; Порт Честер; Мельбурн; Сидней; Кембридж университетінің баспасы, 1989. – 240 б. – **ағылшын тіліндегі кітап**
2. Камалов С.Қ. «Едіге» эпосындағы географиялық атаулар туралы // Ноғай Ордасы дамуының тарихи-географиялық аспектілері. – Махачкала: Ғылым, 1993. – 132-134 б. – **ғылыми жинақтағы мақала.**
3. Жошы Ұлысы (Алтын Орда). XIII-XV ғасырдың ортасы. – Қазан: Татарстан Республикасы Ғылым академиясының Тарих институты, 2009. – 1056 б. – **ұжымдық монография.**
4. Аничкин Л.К. Алтын Орда мұрасы // М.А.Усмановты еске алуға арналған «Алтын Орданың саяси және әлеуметтік-экономикалық тарихы» атты екінші Халықаралық ғылыми конференция материалдары. Қазан, 29-30 наурыз, 2011 жыл. – Қазан: «Фолиант» ООО, ТР ҒА Ш.Маржани атындағы Тарих институты, 2011. – 368 б. – **конференция материалдары.**
5. Мұхаметов Ф.Ф. Моңғолша «Яса» және оның Шыңғыс хан империясының қоғамдық қатынастар жүйесіндегі рөлі // Тарих мәселелері. – 2007. – Т. 11. – № 5. – Б. 150-155. – **Журнал мақаласы.**
6. Малышев А.Б. Алтын Орда тарихындағы христиан діні: тарих ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін қорғалған диссертация: 01.22.02. – Саратов: Ғылым, 2000. – 181 б. – **диссертация.**
7. Сабитов Ж.М. Алтын Орда – қазақстандық тарихнаманың «өгей перзенті». // Жас ғалым. – 2015. – Т. 104. – № 24. – Б. 842-851. [Электрондық ресурс] – URL: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (кіру күні: 09.07.2020). – **электрондық ақпарат көзі.**

8. Логунова Г.В. Ресей және Алтын Орда: өзара ықпал мәселесі: оқу құралы. – Иркутск: ИМУ баспасы, 2014. – 110 б. – **оқулық**.

9. Алим Дж. Алтын Орда: ұлы хандықтың мұрагерлері // «Комсомольская правда» газеті. – №145. – 2020. – 1 сәуір. – Б.7-8. – **газет мақаласы**.

Reference

(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York; Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book**.

2. Kamalov S.K. О географических названий в епосе «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde] (Nauka, Mahachkala, 1993, P. 132–134). [in Russian]. – **article in a scientific collection**.

3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII – middle of SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056 p.). [in Russian]. – **collective monograph**.

4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»]. Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC «Foliant», Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368p. – **conference materials**.

5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennyh otnoshenij imperii CHingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii [history issues], 11(5), 150-155 (2007) – **Journal article**.

6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation**.

7. Sabitov, ZH.M. Zolotaya Orda – «padchERICA» kazahstanskoj istoriografii [Holden Horde – «stepdaughter» of Kazakhstan historiography], Molodoj uchenyj [Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015). [Electronic resource]. Available at: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (Accessed: 7.09.2020). [in Russian]. – **electronic source**.

8. Logunova G.V. Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya: ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial**.

9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper «Komsomol'skaya pravda». №145. 2020. April. P. 7-8, Almaty. – **newspaper article**.

V.V. Trepavlov

*Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Edigü at the Head of the Golden Horde: the Experience of His Chagatai Emigration

Abstract. In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found

itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how MangytEdigüBeq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of his rule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the throne to his henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. [100-200 words]

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi [5-7 words/word combinations]

В.В. Трепавлов

*Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация. Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных прерогатив монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едыгей во время своего долгого пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едыгей вручал ханский трон своим избранныкам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едыгея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... [200-300 слов]

Ключевые слова: Едыгей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек [10-12 слов/словосочетаний]

Автор туралы мәлімет:

Трепавлов Вадим Винцерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ресей халыктары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, РФА Ресей тарихы институты, Дм.Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винцерович, доктор исторических наук, профессор, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Институт российской истории РАН, Дм.Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

МРНТИ 03.91.03 (определяется по ссылке: <http://grnti.ru/>)

В.В. Трепавлов

*Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация. Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных прерогатив монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едыгей во время своего долгого пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едыгей вручал ханский трон своим избранникам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едыгея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... [200-300 слов]

Ключевые слова: Едыгей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек [10-12 слов/словосочетаний]

ОСНОВНОЙ ТЕКСТ СТАТЬИ

Основной текст статьи должен содержать следующие структурные элементы:

- Введение
- Материалы и методы исследования
- Степень изученности темы
- Анализ
- Полученные результаты
- Вывод

Литература

(образец оформления)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. – Cambridge: Cambridge univ. press, 1989. – 240 p. – **книга на английском языке**
2. Камалов С.К. О географических названиях в эпосе «Эдиге» // Историко-географические аспекты развития Ногайской Орды. – Махачкала: Наука, 1993. – С. 132–134. – **статья в научном сборнике.**
3. Улус Джучи (Золотая Орда). XIII – середина XV в. – Казань: Институт истории АН РТ, 2009. – 1056 с. – **коллективная монография.**
4. Аничкин Л.К. Золотоордынское наследие // Материалы второй Международной научной конференции «Политическая и социально-экономическая история Золотой Орды», посвященной памяти М.А. Усманова. Казань, 29–30 марта 2011 г. – Казань: ООО «Фолиант», Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2011. – 368 с. – **материалы конференции.**
5. Мухаметов Ф.Ф. Монгольская «Яса» и ее роль в системе общественных отношений империи Чингисхана // Вопросы истории. – 2007. – Т. 11. – № 5. – С. 150-155. – **статья в журнале.**
6. Малышев А.Б. Христианство в истории Золотой Орды: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук: защищена: 22.01.02 – Саратов: Наука, 2000. – 181 с. – **диссертационная работа.**

7. Сабитов Ж.М. Золотая Орда – «падчерица» казахстанской историографии. // Молодой ученый. – 2015. – Т. 104. – № 24. – С. 842-851. [Электронный ресурс] – URL: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (дата обращения: 07.09.2020). – **электронный источник**.
8. Логунова Г.В. Русь и Золотая Орда: проблема взаимовлияния: учеб.пособие. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2014. – 110 с. – **учебное пособие**.
9. Алим Дж. Золотая Орда: наследники великого ханства//Газета «Комсомольская правда». – №145. – 2020. – 1 апреля. – С.7-8. – **газетная статья**.

Reference

(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York; Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book**.
2. Kamalov S.K. O geograficheskikh nazvaniyakh v epose «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde] (Nauka, Mahachkala, 1993, P. 132–134). [in Russian]. – **article in a scientific collection**.
3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII – middle of SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056 p.). [in Russian]. – **collective monograph**.
4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»]. Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC «Foliant», Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368p. – **conference materials**.
5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennyh otnoshenij imperii CHingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii [history issues], 11(5), 150-155 (2007) – Journal article.
6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation**.
7. Sabitov ZH.M. Zolotaya Orda – «padcherica» kazahstanskoj istoriografii [Holden Horde – «stepdaughter» of Kazakhstani historiography], Molodoj uchenyj [Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015). [Electronic resource]. Available at: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (Accessed: 7.09.2020). [in Russian]. – **electronic source**.
8. Logunova G.V. Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya: ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial**.
9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper «Komsomol'skaya pravda». №145. 2020. April. P. 7-8, Almaty. – **newspaper article**.

В.В. Трепавлов

*Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация. XIV ғасырдың екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде

түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық әмірін жүргізуі шыңғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... [200-300 сөз]

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шыңғыстектілер, бектербегі [10-12 сөз/сөз тіркесі]

V.V. Trepavlov

*Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Edigü at the Head of the Golden Horde: the Experience of Chagatai Emigration

Abstract. In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how Mangyt Edigü Beq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of his rule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the throne to his henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. [200-300 words]

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi [10-12 words/word combinations]

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винцерович, доктор исторических наук, профессор, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Институт российской истории РАН, Дм. Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

Автор туралы мәлімет:

Трепавлов Вадим Винцерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ресей халықтары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, РҒА Ресей тарихы институты, Дм. Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.

TURKIC STUDIES JOURNAL

2021. Vol. 3, No 2 – Нұр-Сұлтан: ЕҰУ. – 126 б.

30.06.21 басуға жіберілді

Тираж – 50 дана.

Авторларға арналған нұсқаулар,
жариялау этикасы журнал сайтында берілген: tsj.enu.kz

Техникалық хатшы: А. Байгаж
Компьютерде беттеген: Д. Нурушева
Редакцияның мекенжайы:
010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтбаев к-сі, 2.
Тел.: +7 (7172) 709-500 (ішкі 31-434)

E-mail: turkicjournal@gmail.com, web-site: tsj.enu.kz

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінде тіркелген. 24.02.2021 ж.
№KZ27VPY00032814 – тіркеу куәлігі (алғашқы тіркеу нөмірі және күні 28.03.2019, 17636-Ж).

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

tsj.enu.kz

